

Эрдни-шишән нуувч

Курск колхозмудин седвәрәр эк татгдсн, эрдни-шишән ик ургъц авхин төлә кесг оли-әм-тнә ноолдан өдр ирвас улм-улм бсәд, өргдждә йовна. Эн — колхозн крестьянств эрдни-шишән чинриг икәр үнлснә аш болджана. Тиигв чигн, эрдни-шишән асрмджиг чикднй бүрдәхлә тегәд ик күцвртә болхиг күн болгын меднә.

Альк болв чигн ургъмлд чик асрмдж бүрдәнә гисн тегәд юмб? Эн — ургъмл хурдар өсджд, күч авх сән таал учралгын болджана.

Ямаран чигн ургъмлд эврәннй ончта таал кергтә болдмн: терүнд шишлнй күрмәр хот, чиг, агьар, дулан, герл кергтә. Эрдни-шишәд чигн бас эврәннй кергллгын бәәнә. Тегәд йоста гидг чик, научн үндстә асрмдж бүрдәхин кергт терүнд юн кергтәгынй сәәнәр меддж авх кергтә.

Эн культурин эркн биологическ ончсин негнй — эврәннй цагин ут-туршарт эн «ургъмлт бүрдәджд» чаддг ончта. Эннй юн гидг юмб? Тәргдснәс авн ургъцинь хурах цаг күртл эрдни-шишә зогсөлг, хурдар органическ веществ бийдән хоршадг болджана. Талдан нег йилгвринй бас медх кергтә. Түрүн девснәгдән, цацгллан, 50-60 өдртән эн хашнәгар ургъдг ончта, органическ веществиг багьар хоршана (20-25 процент). Цацглкесн хөбөн эрдни-шишә хурдар бсәд, ургъцан нургълджд икдүлнә.

Кемрджән эрдни-шишән тәрән гектарасн 300 центнер кәк ургъмл өгх гидж тоолхла, терүнәс 75 центнернй цацглхасн өмн, 225 центнернй цацглнәннй хөбн ургъдг зөвтә.

Ююни төлә эрдни-шишән ним ончинй медх кергтәв? Ургъмл хурдар өсджд, күч авх дутман, газрас эн кергтә хотин веществ икәр авч чаддмн. Эрдни-шишә дундин ургъц өгсн цагтан гектар газр болгьнас 150-160 кг азот, 30-35 кг фосфор, 110-115 кг калий авдгнй тоолджд меддгсн. Кальций магни хойр багь кергтә. Тер веществин тоогьас, дөрвнй кесн нег хув шахунй цацглхин өмн, наадк гурвн хувнй цацглсна хөбн гаргьгддг болджана.

Эн келснәс ним ил ашлвр кеджд болхмн: эрдни-шишәд асрмдж өгхләри, терүнд хотин ямаран веществ кезә кедү кергтәгынй тоолджд кехмн.

Органическ болн минеральн удобрәнә икнъкинй йирдән тәрхәсн өмн цацгдад, ургъц ургъх цуг цагин туршарт кергтә асрмджиг хот бүрдәгднә. Зуг удобрениг негх дакджд цацкхла, ургъцин өслтиң әмтин эркн цагланй хотин веществәр күтц теткджд чадх гиджд нәәлджд болшго. Тер учрар, асрмдж келхләри сәәнәр тоолджд кех кергтә.

Кемрджән эрдни-шишән биологическ ончсас иштәгьар болхла, асрмдж өглгәнә ирлцнъгьү болзгнй ним гиджд заатжд болхмн: 1. эрәдинй таджрадулсна дару, 4-5 хамтхасн гарчкесн хөбн; 2. цацглхиннй өмн. Эн

болзг мел эдл-аху болгынд әдл болх гиджд тоолджд болшго. Болв, гөнъгн газрта колхозмудт болхла, эләд ургъц авхин төлә хойр дакджд асрмдж өглгын эрк биш кергтә. Центральн, хар газрта биш полосан райодт нургълджд эн зокал ирлцнъгьү.

Эрдни-шишәд, буудянй болджах цагт асрмдж эрк биш өгх кергтә гиджд зарм агрономс тоолцхана. Буудя хотин ик веществ авдгнй йирин үнн. Болв энүндән бас эрдни-шишә эврәннй ончта. Эрдни-шишән буудя моголцгрджах цагт, бәәсн азотин 40 процентнй ургъмлд газрас ирнә, наадк 60 процентнй түүнд хамтхаснасн, початкасн болн ишәсн өгднә. Амаркар келхд, азотин икнъкинй ургъмл урдасн хоршагьад авчкад, идалдждәсн цагларнй нег әнъгәсн талдан әнъгүрн өгнә гидгнй тер болджана.

Асрмдж-хот өгхин төлә шег, азотн, фосфорн болн калийн давсд олзлх кергтә. Хойр саамлад, гектар газрт цуг бийнй 100-120 кг азот, 50-60 кг фосфор, 90-100 кг калий орууджд өггдх зөвтә. Омлгн биш газрта райодт эн заагдсн кемджән ирлцнъгьү. Эрдни-шишә тәрхин өмн, әс гиджд нам эн ормд урднй тәргдсн тәрәнд өгсн удобрень чигн бас тооцгдх зөвтә гиджд селвг өггдждәнә.

Эрдни-шишә нургълджд силос дархин төлә, әс гиджд кәкәр малд өгхин төлә тәргддг райодт болхла, азот бәәх веществтә удобрень өгх кергтә, юнъгад гихлә, ургъмл хурдар өсхд азот дөнъ болдмн. Фосфорн хотар икәр асрлдсн цагт буудянй сәәнәр идалдгдмн.

Газрин ишклинъгнй ик чинртә болдмн. Ишклинъ газр эрдни-шишәд таасгдхсн. Тер учрар, тиим газриг дотлар асрлгын — эрдни-шишә тәрлгынд кегч агротехническ эркн зокалсин негнй мөн. Уменинй газрнй элвг центральн полосад, академик Т. Д. Лисенко гаргьсн эв-аргьар, тәрәнд орган-минеральн-дотл нийлүлджд асрмдж өгхлә сән ашта болна.

Эрдни-шишән тәрәнә газрин хотнй тиим. Чингин туст ямарамб? Эн торин чинринй бас түүнәс тату биш.

Эрдни-шишәг хагсу-гань даадг ургъмл гиджд тоолдг цаг билә, Терүнә хөбн, сәәнәр ургъджд өсхин төлә эрдни-шишә газрин чиг икәр керглдгнй ил-кдджд медгдв. Дундлад авхла, нег иш ургъсн цагиннй туршарт 200 шаху кг ус ширгәдг болджд тоолгдв. Гектар газрт 30-40 минъгнй иш ургъдг болджана. Тиигхлә, эрдни-шишән нег гектар тәрән кирцхд 6-8 минъгнй тонн чиг ширгәх зөвтә.

Болв селәнә эдл-ахун талдан культурмудла дүнъцүлхд, эрдни-шишә усиг зөвәр әрвджд гаргьдг болджана. Эрдни-шишә, нег грамм хагсу веществ хоршаджд авхин кергт наадк кесг ургъмлмудас багь ус керглдгәс терүг меджд болхмн. Омлгн әс гиджд сәәнәр удобрять кегдсн газрин чингиг тер әрвәр олзлна.

Эрдни-шишән керглдг усна

кирцәнй бас газрин хот керглдг кирцән мет сольгднә. Кемрджән июнь, июль август сармудт агьарин температур 20-22 градус болхла, 85-110 мм чиг унсн цагт эрдни-шишә сәәнәр ургъна гисн научн ашлвр кегдв. Эрдни-шишәг экнд тәрсн райодт июлин хуучар хур орхла эркн туста,

Унсн чингиг сәәнәр олзлдг болдгар тәрәнә ургъциг асрхмн. Хур икәр орсна хөбн плантац кесгтән ясджд асргдлго бәәнә гисн ик хаджгьр. Тиигсн цагт, никтрәд, ширкшджд одсн газр ус икәр ширгәджд хагсадмн. Тер учрар, хур орм цацу, нег үлү хур икәр орсн болхла, тәрәг культивировать кегьад, газринй джөбллад, чингинй хучад, ургъсн кәсрә өвсдинй таслх кергтә.

Эрәд хоорнднй асрмдж кедү дакджд кехинй урдасн келхд кесү. Хур-чиг ямаран, тәрәнд онъгдан өвсд ягьджд ургьсар, эрдни-шишән ургъмлин күчнй ямаран болдгас тер йилгьрхмн. Зугл негинй батта кевәр келджд болхмн: кемрджән ургъцин цуг цагин эргид тәрәнә газран цеврәр әс бәрджд чадсн эдл-ахуд ик ургъц авнав гиджд нәәлхд күчр.

Кемрджән газриг цагланй джөблдүллго бәәхлә, ургъцин үндснд агьар ивтрджд күрлго, терүнә ашд, газрин шим муугьар эдлгдәд. парна күчәр углекислотаг ургъци бийдән шинъгәдгнй багьрна. Тиигәд, буудя әс гиджд кәк ургъмл болгьджд билн хурадж авдг белок, углевод, нань чигн органическ нийлврмүд багьар ургъцд хуршна.

Эрдни-шишә биологическ ончта болсн учрар, энүнә ургъц хурахд чик болзгнй медджд авх кергтә. Центральн райодар эрдни-шишә кирцхд гурвн саршахуд ургъджд болна. Нег үлү, сүл сардан эн хурлар ургъджд, өснә. Тер учрар, ургъдг цагинй 5-6 хонгт уттулдг аргь олхла — гектараснй кесг центнер кәк ургъмл невр авх аргь учрахмн. Тиигчкәд тегәд, эрдни-шишә киитнәс икәр әәдгиг мартхмн биш. Газр-газрин бәәдллә ирлцүлджд, эдл-ахун аргьинй тоолджд, эрдни-шишән ургъциг болзгланй хурадж авх кергтә.

Наадк культурн ургъцсәлә әдл, эрдни-шишә бас оли-зүсн гемәс әәнә, энүнә хортднй бас оли. Сөбмндг өтн болн шведск батхн эрдни-шишәд ик хорлтта. Тер хортдла ямаран кевәр ноолдхин туск сән цәәлгьвр колхозмудт бәәнә. Ургъциг цеврлдг, күрм чигә химикатсан, механизман беләр бәрхд килмджән өглгын эркн чинртә.

Эрдни-шишәг асрлгьна ах төрмүдин тускар билн энүнд келввдн. Эдл-аху болгынд эврәннй бәәри газрин ончта чигн түрмишг гарад бәәхмн. Эрдни-шишән нуувчиг сәәнәр медджд авхла, терүг динлхднй амр болхмн.

С. АНДРЕЕНКО.

Биологическ научин кандидат.